

Kállai György

FOGALMI SZÁRNYPRÓBÁLGATÁSOK

Egy fél évvel ezelőtt történt, amikor is épp a metrón felfüggesztettem az olvasást, megpillantottam velem szemben egy kisfiút, miközben édesanyja öltöztette. Nem lehetett több a gyermek három-négy évesnél. Szőke, bongyor haj, nagy szemek és persze semmit nem tett annak érdekében, hogy édesanyja dolgát megkönnyítse, szóval amolyan tipikus kisgyerek volt – egy eltéréssel: Down-kóros volt. Tökéletes harmónia uralkodott a két ember között, ha anyukája megkérte valamire, csupán annyira ellenkezett, mint bármely más „egészséges” kortársa. Ezt a számomra idilli képet egy hatvanas éveiben járó hölgy törte meg, akinek előzőleg átadtam a helyemet. Miközben figyelte a történéseket, az arcán eluralkodott a szájalom és feltételezem valami más érzés, amit nem kívánok ide leírni. Meghökkenve álltam és meredtem a nőre, sugallva neki, hogy nézzen már rám és olvasson a szemeimből, amelyek valami olyasmit üzenhettek akkor, hogy jobban tenné, ha a következő megállónál inkább leszállna. Persze nem nézett rám, nekem viszont az utam véget ért akkor. Ekkor döntöttem úgy, hogy nekem ezt minél több embernek el kell mesélnem, mert ma, a 21. századi Magyarországon igenis van olyan, hogy egy három éves kisgyermekre ragasztjuk rá stigmáinkat. Egy olyan kisgyerekre, aki csak napközben legózni szeretne az óvodástársaival, délután várni, hogy anyukája vagy apukája hazavigye és éjszaka pedig nyugtáznai a szülei által felolvasott mese után, hogy a mai napon is boldog volt.

Gyermekkorunk egyik, úgy mond „alaplívában” Hófehérke hét törpénél talál menedéket, a Gonosz Királynő elől. Bár eleinte nehezen tudják megszokni egymást, hisz két különböző kultúrából érkeznek, majd a végére örökre szóló barátság kezd kibontakozni. Megemlíthetnénk az Esőembert, Forest Gump-ot, vagy folytathatnánk a sort. Ezen remekművek központjában fogyatékos emberek élettörténete áll. Valahogy miközben nézzük a filmet, mégsem jut eszünkbe, hisz szórakozás céljából ültünk be a moziba, nem pedig azért, hogy mélyen magunkba nézzünk és felidézzük, mi hogy reagálnánk Forest-tel való találkozásra.

„A mítosz”

A Taigetosz volt a spártai apothetai, amelyet magyarul úgy fordíthatnánk: a kitevés helye. Egyes információk szerint a koraszülött „nyomorék” gyerekeket az apa elvitte a vénekhez, akik felhatalmazhatták őt arra, hogy a gyermeket lehajítsák a Taigetosz hegyről egy szakadékba, így nem kellett felnevelniük, megkímélve magukat számos erőfeszítéstől. Később ezt a történetet finomították, valójában nem ölték meg a gyerekeket, hanem a hegyen egy közösségi helyre vitték őket, melyről mindenkinek tudomása volt, a gyermektelen pároknak esélyt adva ezáltal a szülővé váláshoz. A hangsúly itt leginkább a kitevésen van, a gyermek eldobásán. Sajnos ma is rengeteg speciális szükségletű, kései fejlődésű gyermeket adnak állami gondozásba a szülők. Nyilván azt, hogy milyen lehet egy fogyatékos gyermek nevelése, csakis az érintettek és a közeli hozzátartozók tudják, ők élik át nap mint nap. Viszont valóban ez lenne a megoldás?

Héphaisztoszt gyermekkorában lehajították a Taigetoszról, mert édesanyja, Héra megítélése szerint rendkívül csúnya volt és elesett. Héphaisztosz összeszedve magát, visszament anyjához és olyan csúnyán összeveszett vele, hogy Zeusz, nem túrva e vitát, ismét lehajította a szent hegyről. Héphaisztosz egy szigetre esett és attól kezdve sánta lett. Bár lábai bénák, kézügyessége oly nagyhírű, hogy a világ minden pontjáról a csodájára jártak. A megbélyegzett Héphaisztosz úgy érezte, felesége is a fogyatékos és külső megjelenése miatt hagyta el.

Arisztotelész szerint a legfejlettebb teremtmény a férfi, a nő pedig a deformitás útjának első lépését jelenti (ebben de facto osztja majd álláspontját a neves követő, Platón is), majd egy számottevő „evolúciós” lépéssel lejjebb találhatóak meg a fogyatékossgal élő emberek. Arisztotelész azt is ajánlja, hogy foglalják törvénybe a „deformált” gyermekek felnevelésének megakadályozását. (Könczei György)

Az ókori Egyiptomban a vak emberek nem ritkán koldultak. Míg Görögországban a rendellenességgel születetteket eltaszították maguktól, addig azokat, akik életük során váltak fogyatékosná, nagy

becsben tartották. Stigmának hívjuk az „*olyan testi jegyeket, amelyek arról vallanak, hogy viselőjük valamilyen szokatlan vagy rossz erkölcsi tulajdonsággal bír*”.¹ Goffman szerint ez a „bélyeg” olyan külsőleg látható jel, ami kiemeli a nem kívánatos különbözőségeket az emberek között. Megállapította, hogy akik az elvárásoktól nem térnek el, „normálisnak”, akik pedig stigmát viselnek, alacsonyabb rendűnek tekintjük. Tanulmányom következő részében a fogyatékosokról, mint fogalomról kívánok rövid betekintést nyújtani, szociológiai és gyógypedagógiai nézőpontokon keresztül.

A fogalmi keretek áttekintése

A *fogyatékos* fogalom nagyon sokat változott az elmúlt évtizedekben. A gyógypedagógia az egyénen belül történt valamilyen biológiai elváltozáson keresztül ragadja meg a fogalmat.

A fogyatékoság mindenképpen valaminek a hiányát jelenti, adott esetben olyan képességeket, amelyek az érzékeléshez, mozgáshoz, vagy az értelemhez szükségesek.

Ugyanakkor a kisebbség fogalmával nem csak a szociológus találkozhat. Számtalan kisebbség létezik, akiknek tagjai hátrányos helyzetben vannak, mert nap mint nap meg kell küzdeniük az őket érő diszkriminációval. „Diszkriminációról akkor beszélünk, amikor valamely embercsoport ki van zárva azon jogok és lehetőségek köréből, amelyek másokat megilletnek”.² A kisebbség tagjai körében elkerülhetetlenül felmerül az a gondolat, miszerint ők valamilyen szinten különböznek a többségtől. A fogyatékoság megközelítése során már a fogalmak használatának problematikája az első, amivel találkozhatunk.

A fogyatékos-fogalomnak nem csupán a tartalma, hanem a kifejezés szinonimái is gyakran vitát váltanak ki a közvélemény körében. Ilyenek: sérült, fogyatékos, korlátolt, mozgáskorlátozott, megváltozott munkaképességű, hátrányos helyzetű, speciális szükségletű, eltérő fejlődésű. Persze mindegyik

kifejezést más-más kontextusban használjuk, vagy épp más-más társadalmi rétegekben terjedtek el, ellenben ezek a kifejezések néha kirekesztőek. Fontos viszont, hogy ezeket a jelzőket ne használjuk főnévként, ellenkező esetben az illetőt könnyen megsértethetjük, jogosan érezheti így.

A „fogyatékos” kifejezés nem feltétlenül a legjobb az egyén számára, hisz e jelzővel eltakarjuk magát a személyiséget, és a hátrányos tulajdonságát helyezzük előtérbe. Kiemeljük, hogy valami hiányzik az illetőnél és a kifejezés által ezt hangsúlyozzuk, mintegy másoktól elkülönítve. Az angol nyelv sokkal inkább elkülöníti egymástól a fokozatokat, mint a magyar. Az ember biológiai működésében jelentkező egészségkárosodás, betegségből, traumából adódó rendellenesség, hiányosság (*impairment*).

Az *Egészségügyi Világszervezet* megfogalmazása szerint a *rokkantság* (*disability*) bármilyen korlátozás, vagy képesség (valamilyen fogyatékoságból adódó) hiánya, amely szükséges ahhoz, hogy egy cselekvést olyan módon, vagy olyan mértékben végezhessünk, mely az ember számára normálisnak tartott.

A *WHO definíciója* szerint a *fogyatékoság* (*handicap*) elvesztése vagy korlátozása annak a lehetőségnek, hogy részt vehessen a közösségi életben másokkal egyenlő szinten. Ez egy képességhiány, amivel nem tud végrehajtani dolgokat, amelyeket szeretne. Csökkentett képessége az ember bizonyos tevékenységeinek, mint például oktatás, munka, kommunikáció.³

„Jelenleg az Európai Unió tagállamaiban átlagosan a fogyatékos emberek csupán egyharmada végez fizetett munkát; hazánkban ez az arány 18-20%, figyelembe véve a terminológiai különbségeket is”.⁴

A *handicap* kifejezést más-más szerzők máshogyan használják és fordítanak. Fordítják például hátránynak és akadályozottságnak is.

¹ Goffman, Erving: Stigma és szociális identitás. (Ford. Habermann Magyar Gusztáv). In *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Erős Ferenc 1998. Új Mandátum – Wesley János Lelkészépző Főiskola, Budapest.

² Giddens 2003:257.

³ Kaplan, Deborah: *The Definition of Disability*. On-line: <http://www.accessiblesociety.org/topics/demographics-identity/dkaplanpaper.htm>. Letöltés dátuma: 2010. november 14.

⁴ Szociális és Munkaügyi Minisztérium Honlapja. Elérhető: <http://www.szmm.gov.hu/>. Letöltés dátuma: 2010. november 14.

Külföldön manapság már sokkal inkább elterjedt az a megfogalmazás, ahol a személyre helyezük a hangsúlyt, nem pedig az állapotra. Ilyen pl.: *person with a hearing disability* – egy illető halláskárosodással.

„A fogyatékoság jelentéstartamát az ember testi, idegrendszeri, lelki, cselekvésszerű vagy szociális tulajdonságai területén lehet meghatározni. A fogyatékoság ezek közül vonatkozhat egy tulajdonságterületre, egy területen belül több tulajdonságra, de vonatkozhat több területre, és több területen belül különböző tulajdonságra is”.⁵

A társadalmi elismertségük és elfogadottságuk kialakítása, illetve integrálódási esélyük növelése érdekében 2009-ben lezajlott egy a „Fogyatékosággal élő fiatal felnőttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon” című kutatás. A projekt során hét egyetem és egy főiskola 2220 hallgatóját kérdezték meg. Tizenkilenc zárt és nyitott kérdésből tevődött össze a kérdőív, amely segítségével kiderült mi hallgatói véleményük a fogyatékos társadalomról, magáról a fogyatékoságról, az ő integrációjukról, a hátrányos megkülönböztetésről. A kutatók a nyitott kérdésként megfogalmazott problémát a válaszként adott kulcsszavak, kifejezések alapján kódolták, az alapkérdés így hangzott: „Kit tekint Ön fogyatékosnak?”⁶

A válaszok alapján elmondható, hogy leginkább valamilyen korlátot, korlátozottságot jelent a fogyatékos az egyetemisták, főiskolások körében. A válasz megfogalmazásakor sokaknak jutott eszébe a visszamaradottság, hiány, hátrány, átlagostól eltérő és a sérülés kifejeződése.

Persze sajnos ilyenkor elkerülhetetlen, hogy valaki ne adjon pejoratív értékű választ. Ilyen volt például, a *normálistól eltérő*, illetve a „*magyarság korcsuló genetikai állománya*”.

Volt, aki a külső megjelenés alapján próbált fogalom-magyarázatot kreálni, ilyen például az önellátás hiánya, és persze volt, aki távolabbi dimenziókba tekintett. Három évvel az Európai

Unióba való belépésünk előtt az Erőforrás Alapítvány – United Ways felmérést készített, amiből egyértelműen kiderült, csak nagyon kevesen tudják, milyen problémákkal szembesülnek valójában a fogyatékosok. A megkérdezett ezer fő mintegy 70%-a gondolta úgy, hogy elsősorban a családtagoknak kell gondoskodniuk a sérült emberekről, 23% szerint mindez az állam, 22% szerint pedig a társadalom felelőssége. Nem elhanyagolható: 4% azt mondta, a fogyatékos embereknek saját maguknak kell gondoskodniuk életükről.

A megkérdezettek 5%-a, ha munkaadó lenne, kevesebb bért adna ugyanazért a munkáért egy sérültnek, mint egy ép kollégájának.⁷ A magyarok 58 %-a szerint a fogyatékosokkal szembeni diszkrimináció elterjedt az országban. 91 százalék egyetért azzal, hogy több pénzt kellene az államnak fordítania a fizikai akadályok megszüntetésére.⁸

Az átlagember nagyon keveset tud a fogyatékos emberekről, számarányukat tekintve, illetve életmódjukról sincs sok fogalmunk. Többek közt azért is van ez így, mert egy átlagos délutánon akár órákat is sétálhatunk Budapest utcáin anélkül, hogy találkoznánk fogyatékosal (kerekesszékes vagy például fehér bottal közlekedővel). Ennek egyik oka lehet például az, hogy közülük nagyon sokan társtalanok, pár nélkül élnek és inkább egyedül otthon maradnak, megkímélve magukat a felmerülő akadályoktól.

Leggyakoribb tévhitek a fogyatékos társadalomról (Sid Wolinsky – Patricia Kirkpatrick):

- *A fogyatékos emberek képtelenek a társadalom hasznos tagjaivá válni.*
- *Egyes emberek jótékonykodása az, amivel a problémákat meg lehet oldani.*
- *A nehéz anyagi helyzetben levő országok nem engedhetik meg maguknak, hogy a fogyatékosok problémáival foglalkozzanak.*
- *Valójában nincs is túl sok gondozásra szoruló fogyatékos ember.*⁹

Ezek és az ezekhez hasonló tévhitek, mítoszok azért képesek fennmaradni egy társadalom életében, mert sokkal könnyebb abban a hitben élni, hogy

⁵ Illyés Sándor 2000 A magyar gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai. In Illyés Sándor szerk. *Gyógypedagógiai alapismeretek*. BGGYTF, Budapest, 25.

⁶ Laki Ildikó – Kabai Imre 2010 *Fogyatékosággal élő fiatal felnőttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon*. (Alapadatok). L'Harmattan Kiadó, Budapest.

⁷ Ignácz Beáta 2003 *A fogyatékos emberek Európába mennek*. MEOSZ, Budapest.

⁸ Eurobarometer 2006.

⁹ Lévai Katalin szerk. 2005 *Kötet az egészségkárosultakról. Esélyfüzetek*, 3.

„nem tehetünk semmit”, mint kimenni az utcára és nyitott szemmel, tudatosan felismerni a problémákat. Tanulmányomban kívánom megvizsgálni a létező modelleket.

A fogyatékoságnak alapvetően három modellje van: a medikális (vagy orvosi) modell, a szociális modell és az emberi jogokon alapuló modell.

Az *orvosi modell* szerint ez egy olyan állapot, amit szakembernek kell kezelnie valamilyen formában. Ez az egyén problémája, melyet valamilyen betegség vagy baleset okozott. A modell szerint a személyt „rendbe kell hozni”, meg kell gyógyítani. „Az egyén személyes tragédiája”.

Ha szemügyre vesszük a *szociális modellt*, akkor láthatjuk, hogy itt már nem a biológián van a hangsúly, sokkal inkább az a probléma, hogy az egyén mennyire tud beilleszkedni a társadalomba. Ez nem a személy, ez a társadalom problémája. Tehát itt nem csak az említett akadályozottnak van felelőssége, hanem a probléma megoldásához társadalmi összefogásra van szükség. Olyan környezeti feltételeket kell biztosítani, hogy ők is be tudjanak kapcsolódni és száz százalékosan részt tudjanak vállalni a társadalmi folyamatokban.¹⁰

Mindezek mellett jelent meg egy másik megközelítés, az *emberi jogi modell*, amely azt jelenti, hogy a fogyatékosoknak is ugyanolyan jogaik vannak, mint ép társaiknak. „Fogyatékosággal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását” – olvashatjuk a definíciót a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló *Egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv*-ben.¹¹

Megragadhatjuk a témát az egészség oldaláról is. Egy embert akkor mondhatunk egészségesnek az Egészségügyi Világszervezet definíciója szerint, ha testileg és lelkileg (szociálisan) jól érzi magát. „Az egészség a teljes testi, lelki és szociális jólét álla-

pota, és nem csupán a betegség vagy fogyatékoság hiánya”. Tehát effektíve a fogyatékos emberek nem beteg emberek. Sokan használják pedig a beteg kifejezést rájuk, annak ellenére, hogy semmiféle tünetet nem lehet tapasztalni, mégis beivódott ez a fajta „megbélyegzés” (mert ez is egyfajta stigma): a fogyatékos betegség. A fogyatékos emberekhez való hozzáállás nem a törvényhozáson, jogszabályokon múlik. Addig, amíg egy egész ország, egy társadalom nem képes a szemléletváltásra, addig a jog ténylegesen egy pajzs csupán. Hiányzik az empátia, együttérzés. Amíg valaki „korcs”-nak nevez egy fogyatékkal élő, amíg nyilvánosan megaláznak valakit, azért, mert az ő székére kerekek vannak szerelve, addig csupán védekezni lehet, de nem lehet ellene tenni semmit.

A leginkább humánusabb kifejezés a hátrányban lévő embertársainkra, hogy *mások*. Évtizedek óta használják a *sérült* kifejezést is. Ezt minden bizonnyal az érintett vagy annak családja is szívesebben hallja, mint egyéb más diszkriminatív jelzőt.

A 2003. évi LXI. törvény, a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról a fogyatékos és a fogyatékos kifejezéseket „sajátos nevelési igény”, illetve „sajátos nevelési igényű tanuló” kifejezésekre változtatta.

Az 1998/XXVI. Törvény szerint „fogyatékosággal élő minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását”.

A testi megjelenés kétségtelenül elhatárolja az embereket egymástól. Az átlag ember tájékozódik, amikor sétálgat az utcán, utazik a villamoson, beül egy kávézóba, s közben feldolgozza a begyűjtött információkat. Másrésztől értesül bizonyos hírekből, amelyeket a televízióban lát, netán reklámokból merít. Ha megfigyeljük ezeket a reklámokat, általában azt látjuk, tökéletes harmóniában él a kifogástalan külső megjelenésű apuka a szintén fantasztikus testi adottságokkal rendelkező anyukával, valamint a feltehetően felnőtt korára modell alkattá avanzsáló kisgyerekekkel. Sajnos ezeknek az eredetileg kereskedelmi célú reklámoknak a negatív hozadéka, hogy felvázolják (a tökéletes családmoddellen kívül) a tökéletes megjelenésű embert. Mindez hozzásegít minket ahhoz, hogy arra törekedjünk, minél

¹⁰ *A funkcióképesség, fogyatékos és egészség nemzetközi osztályozása (FNO)* Elérhetőség: <http://www.orszi.hu/iranyelvek/FNO.pdf> WHO, 2003. Letöltés dátuma: 2010. november 14.

¹¹ Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Elérhetőség: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16485>

inkább hasonlítsunk a televízióban szereplő színészekre. „Az ami szép, az jó is, sztereotípiák működik a társadalom tagjainak a mindennapi gondolkodásában”.¹²

„A károsodás egy állapot és a fogyatékos a fogyatékossgal élő emberekre vagy a fogyatékos következményeire adott társadalmi válasz vagy reakció. A fogyatékossg a társadalmi következményekről szól, arról, ahogy a társadalom az érzékelt károsodásra válaszol” (Colin Barns).

Nora Groce 1985-ben az USA-ban a Massachusetts-beli Martha Vineyard nevű települést vizsgálta, ahol feltűnően magas volt a veleszületett siketességgel élők aránya. A kutatás során kiderült, hogy amint már a kisebbség nem minimális mértéket ölt, egyenlőként kezeli őket a többségi társadalom. Nyilván ugyanígy van ez mondjuk egy olyan általános iskolai osztályban, ahol több roma kisgyerek tanul, minden valószínűséggel őket ott nem éri hátrányos megkülönböztetés osztálytársaik részéről.

A *gyógypedagógia* területén nemrégiben megjelent az *akadályozottság*, mint kifejezés. Ez viszonylag pontosan leírja az érintett helyzetét, illetve utal a környezetére. Hiszen rengeteg akadályba ütközik ma még mindig például egy Magyarországon élő mozgáskorlátozott nő. Úgy, ahogy egy műtéten átesett lábadozó embernek, vagy ahogy egy idősenek, nekik is támogatásra és segítségre van szükségük. Nem sajnálkozó empátiára, hanem leginkább esélyre, hogy a társadalomban ne láthatatlanokként jelenjenek meg, hanem igenis részt vehessenek képességeikhez mérten a szociális folyamatokban. Kiküszöbölendő az a felfogás, miszerint a fogyatékkal élő, attól a pillanattól kezdve, hogy ő más lett, predestinálva van arra, hogy részleges életet éljen.

Zárásként megjegyzendő: nincsen egységes fogalomrendszer a fogyatékos társadalom bemutatására. Más aspektusból közelíti meg a kérdést az orvostudomány, a gyógypedagógia és a szociológia is. Alapvetően az elnevezések kérdésében sincs egyetértés. Célul kitűzendő egy olyan fogalmi keret megalkotása, amely az említett tudományok definícióit egységesíti, tisztázva a felmerülő félreértéseket.

¹² Kálmán Zsófia – Könczei György 2002 *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris, Budapest, 30.

Absztrakt

Kállai György: Fogalmi szárnypróbálgatások

A fogyatékossg megközelítése során az első probléma, amivel találkozunk, a fogalmak helytelen használata, ami gyakran vitát vált ki a közvéleményből illetve a szakmai konferenciákon. Céлом elsősorban több felől megközelíteni a témában felmerülő definíciókat. Az átlagember nagyon keveset tud a fogyatékos emberek életéről, aminek következtében tévhitek alakulnak ki a társadalom részéről, ezért is éreztem szükségűnek bemutatni többféle nézőpontot. Az orvostudomány és a szociológia is más-képp áll ehhez a kérdéshez. A témát érintő alapvető kérdésekben nincs konszenzus. Sokkal könnyebb abban a hitben élni, hogy „nem tehetünk semmit”, mint kimenni az utcára és nyitott szemmel felismerni a problémákat.

Abstract

In the course of approaching the notion of disability, the first problem is the wrong usage of the definitions, which sometimes greatly affected arguments in the conferences. First of all my intention is to bring forward the occurrent definitions from more aspect. Common man has no mastery from disabled people, and that is why the create misbeliefs, so this is another motive why I think it is necessary to show viewpoints. The Medicine and also the Sociology approach this problem from an other side. There is not consensus in the fundamental questions affecting the topic. Much easier to live in the faith that we may make nothing, than go to the street and recognise the problems with an open eye.

Irodalom

A funkcióképesség, fogyatékossg és egészség nemzetközi osztályozása (FNO) 2003. <http://www.orszi.hu/iranyelvek/FNO.pdf>.

Goffman, Erving 1998

Stigma és szociális identitás. In *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk. Erős Ferenc. Új Mandátum – Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

- Giddens, Anthony 2003
Szociológia. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Szociális és Munkügyi Minisztérium honlapja.
Elérhető: <http://www.szmm.gov.hu/> Letöltés dátuma: 2010. november 14.
- Ignác Beáta 2003
A fogyatékos emberek Európába mennek.
MEOSZ, Budapest.
- Illyés Sándor 2000
A magyar gyógypedagógia hagyományai és alapfogalmai. In Illyés Sándor szerk. *Gyógypedagógiai alapismeretek*. BGGYTF, Budapest.
- Kálmán Zsófia – Könczei György 2002
A Táigetosztól az esélyegyenlőségig.
Osiris, Budapest.
- Laki Ildikó – Kabai Imre 2010
Fogyatékossgal élő fiatal felnöttek társadalmi integrálódásának esélyei és lehetőségei a mai Magyarországon (Alapadatok).
L'Harmattan, Budapest.
- Lévai Katalin szerk. 1995
Kötet az egészségkárosultakról. *Esélyfüzetek 3*.
- A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény*. Szociális és Munkügyi Minisztérium 2006. <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16485>

